

UDK 2-1Tillich
Pregledni članak
Primljeno: 1. 12. 2008.
Prihvaćeno: 11. 5. 2009.

NA GRANICI FILOZOFIJE I TEOLOGIJE PAUL TILLICH I PITANJE O FILOZOFIJSKOJ TEOLOGIJI

Danijel TOLVAJČIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
dtolvajcic@net.hr

Sažetak

Paul Tillich je jedan od najznačajnijih filozofa religije i teologa 20. stoljeća. Osobito se ističe njegov pokušaj utemeljenja filozofijske teologije, discipline koja opstoji jedino na »granici filozofije i teologije«. Tema je ovoga članka analiza ideje filozofijske teologije. U prvome se redu nastoji osvijetliti vlastitost filozofijske teologije u odnosu na druge tipove teologiziranja (osobito u odnosu na kerigmatsku teologiju Karla Bartha) kao i u odnosu na klasičnu racionalnu teologiju i njezine dokaze za egzistenciju Boga. Potom se u prilogu tematizira metoda, cilj i zadaća filozofijske teologije. Također se razmatraju i prigovori koje su Tillichu uputili kako teolozi tako i filozofi.

Kao temeljni motiv pokazuje se trajna upućenost filozofije na teologiju i teologije na filozofiju. Dvije discipline stoje u odnosu trajne korelacije – filozofija postavlja temeljna egzistencijalna pitanja, a teologija daje odgovore. Iako su u korelaciji, u filozofijskoj teologiji filozofija i teologija nikada ne ulaze u konflikt ili u neprirodnu sintezu, već zajedno pokušavaju odgovoriti na temeljno čovjekovo pitanje: tko sam ja?

Ključne riječi: Paul Tillich, filozofijska teologija, metoda korelacije, filozofija, ontologija, teologija.

Uvod

Paul Tillich (1886. – 1965.) zasigurno pripada najznačajnijim filozofima religije i teolozima 20. stoljeća. Njegov je utjecaj neizmjeran, osobito na engleskom govornom području. Iako se bavio mnogim temama koje pripadaju

filozofiji i religijskim studijima (religijski socijalizam, teologija kulture, filozofija religije, filozofija povijesti itd), prema mišljenju većine komentatora, njegov je najznačajniji doprinos upravo u pokušaju utemeljenja filozofijske teologije. To nije nimalo slučajno jer je Tillich sâm kao ključno mjesto svoje pozicije označio upravo »stajanje na granici između filozofije i teologije« (*standing on the boundary line between philosophy and theology*).¹

Tillichov je filozofijsko-teologijski projekt jedinstven u suvremenom protestantskom kršćanstvu. Zapazio je to i Wilhelm Weischedel koji u svojem čuvenom djelu *Bog filozofa (Der Gott der Philosophen)* ne dvoji da »ako netko od protestantskih teologa današnjice zaslužuje da ga se ispita s obzirom na pitanje o filozofijskoj teologiji, onda je to Paul Tillich.«²

Na tome je »projektu« radio već od 1925. godine, kada postaje profesorom filozofije na Sveučilištu u Frankfurtu, gdje izlaže predavanja koja se kreću na granici dviju disciplina.³

Ipak, u punome smislu filozofijska teologija (*philosophical theology*) postaje središnjom Tillichovom temom tek nakon emigracije u Sjedinjene Američke Države, kada započinje njegova druga, »američka«, faza djelovanja.⁴ U Americi je Tillich bio dugogodišnji profesor za filozofijsku teolo-

¹ »Stajanje na granici između filozofije i teologije« očituje se u njegovu vlastitom znanstvenom i životnom putu od samih početaka: »Mnogo prije moje matrikulacije kao studenta teologije, studirao sam filozofiju privatno. Kad sam ušao na sveučilište, imao sam dobro znanje povijesti filozofije i bio sam u osnovnim crtama upoznat s Kantom i Fichteom. Potom su slijedili Schleiermacher, Hegel i Schelling koji je postao osobit predmet mojeg studija. I moja doktorska disertacija i moja teza za stupanj licencijata iz teologije bavile su se Schellingovom filozofijom religije. Činilo se da te studije više nagovijestaju filozofa nego teologa. (...) Ipak, bio sam i jesam teolog, jer egzistencijalno pitanje naše najveće brige i egzistencijalni odgovor kršćanske poruke jesu i oduvijek su bili predominantni u mojem duhovnom životu.« Paul TILLICH, *Autobiographical Reflections*, u: Charles W. KEGLEY – Robert W. BRETALL (ur.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1952., 10.

² Wilhelm WEISCHEDEL, *Der Gott der Philosophen. Grundlegung einer philosophischen Theologie im Zeitalter des Nihilismus. Zwei Bände in einem Band*, Darmstadt, 1998., 87.

³ Usp. Paul TILLICH, *Autobiographical Reflections*, 14.

⁴ Prikladnom nam se čini podjela Tillichova djelovanja koju predlaže Wilhelm Weischedel. On naime razlikuje ranije, njemačko razdoblje kojem u središtu stoji filozofija religije (Religionsphilosophie) i kasnije, američko, u kojemu Tillich razvija filozofijsku teologiju (Philosophische Theologie). No Weischedel upozorava kako se elementi filozofijske teologije pokazuju i u ranoj religijsko-filozofijskoj fazi. On smatra kako Tillichova filozofija religije nije »puka fenomenologija religije« već je Tillich »pod tim nazivom sa svom odlučnošću postavio pitanje o filozofijskom zahvaćanju Boga.« (Wilhelm WEISCHEDEL, *Der Gott der Philosophen*, 87.) No valja reći kako Tillich ipak eksplicitno razdvaja filozofijsku teologiju od filozofije religije. (Usp. Paul TILLICH, *The Protestant Era*, Chicago, 1966., 83.) Štoviše, već u svojem ranom djelu *Filozofija religije* ovako diferencira dvije discipline: »Filozofija religije učenje je o religioznom djelovanju i njegovim kategorijama. Teologi-

giju. Istoimeni je kolegij predavao na Union Theological Seminary u New Yorku od 1937. godine do 1955. godine. Prilikom preuzimanja katedre sâm je rekao kako je »filozofijska teologija (...) ime koje mi odgovara bolje no ikoje drugo, jer je granica između teologije i filozofije središte moje misli i djela.«⁵ U tome razdoblju također dovršava svoju kapitalnu trosveščanu *Sustavnu teologiju (Systematic Theology)*⁶ koja je temeljna za razumijevanje njegova filozofijsko-teologijskog nacрта.

1. Opravdanost pitanja o filozofijskoj teologiji

Što se točno podrazumijeva pod filozofijskom teologijom? Prije svega, »pojam 'filozofijska teologija' ukazuje na teologiju koja ima filozofijski karakter.«⁷ To znači da je riječ o teologiji koja »pokušava protumačiti sadržaj kerigme u bliskom međuodnosu s filozofijom.«⁸ Ovdje – smatra Tillich – nije riječ ni o čemu novome već upravo suprotno, problematika filozofijske teologije »proizlazi iz odgovora na staro pitanje o odnosu filozofije i teologije.«⁹

Pitanje o odnosu filozofije i teologije počinje rođenjem teologije kao sustavnog učenja. Ipak, taj odnos nikako nije jednostavan. U Crkvi je prvih stoljeća bilo počesto oprječnih shvaćanja o ulozi filozofije u kršćanskom naviještanju. To se na osobit način očitovalo u oprječnim stavovima Tertulijana s jedne i Klementa Aleksandrijskog s druge strane. Dok je Tertulijan eksplicitno odbacivao bilo kakav utjecaj »poganske« filozofije na teologiju (»Što ima Atena s Jeruzalemom?«), Klement Aleksandrijski grčku je filozofiju, osobito Platonovu, vidio kao »korisno oruđe u rukama vještih kršćanskih mislilaca.«¹⁰ Za njega je filozofija bila svojevrsna »priprema« za istine kršćanstva; štoviše, bila je »učitelj« koji je »helenski um« dovela Kristu. Dugoročno, Klementova je struja postupno prevladala i kršćanska teolo-

ja je normativan i sustavan prikaz pojma religije.« Paul TILLICH, *Religionsphilosophie*, Stuttgart, 1969., 14.

⁵ Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 83.

⁶ *Sustavna teologija* (Paul TILLICH, *Systematic Theology, I: Reason and Revelation: Being and God, II: Existence and the Christ, III: Life and the Spirit: History and the Kingdom of God*, Chicago, 1951. – 1963.) predstavlja Tillichov *magnum opus* na području teologije, iako njezin prvi svezak donosi bitne filozofijske uvide i stoga je relevantan i za filozofijsko promišljanje o Bogu. Osim *Sustavne teologije*, za filozofijsku teologiju bitna su još djela: *Biblical Religion and Search for Ultimate Reality*, Chicago, 1955.; *Courage to Be*, New Haven, 2000. i *Dynamics of Faith*, New York, 2001.

⁷ Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 83.

⁸ *Isto*, 84.

⁹ *Isto*, 83.

¹⁰ Roger E. OLSON, *The Story of Christian Theology*, Downers Grove, 1999., 84.

gija je rođena. O teologiji kao disciplini u punome smislu može se govoriti tek nakon susreta kršćanske kerigme s grčkom filozofijom.¹¹

Riječ je o jednom od najvažnijih trenutaka u povijesti zapadne misli. Većina je crkvenih otaca prigrlila grčku filozofijsku misao kao »oruđe« kojim će poruku kršćanstva učiniti jasnijom grčkim adresatima. Tu počinje zajednička povijest dviju disciplina i u isto se vrijeme, prema Tillichu, rađa pitanje o teologiji koja ima filozofijski karakter.

Ukoliko ovo imamo u vidu, onda postaje očito kako je pitanje o odnosu filozofije i teologije ustvari pitanje o prirodi teologije sâme. To je temeljno pitanje na koje uvijek iznova valja odgovoriti svaka generacija teologa. Tako za Tillicha filozofijska teologija nije samo legitimna već i nužna disciplina.

Ipak, ne misle svi teolozi i filozofi tako: s jedne će strane »teologijski supranaturalizam (...) obznaniti kako je filozofijska teologija proturječe, ili čak i više, veleizdaja teologije. S druge strane, filozofi i teologijski humanisti mogli bi proglasiti filozofijsku teologiju (...) nečistom mješavinom dviju nekompatibilnih metoda mišljenja.«¹²

Osobito su bile žestoke kritike tzv. kerigmatske teologije (*kerygmatic theology*) koja je sâma nastala u vrijeme kada je protestantizam bio uglavnom nesklon i samoj mogućnosti govora o filozofijskoj teologiji. Riječ je o trendu koji se pojavio »teologijom Božje riječi« Karla Bartha, a koji se osobito artikulirao u njegovu kratkom polemičkom spisu pod nazivom »*Nein!*«¹³ Barth energično odbija ne samo naravnu teologiju već i svaku drugu mogućnost govora o Bogu koji ne bi proizlazio iz objave. Svaki je utjecaj filozofije na teologijske teme ne samo suvišan već predstavlja izraz ljudske oholosti proizašle iz »pale naravi«. Između Boga i čovjeka nepremostiv je jaz. Jedino što preostaje jest milost koja proizlazi iz samoobjavljujućeg Božjeg čina. Taj se trend kasnije proširio u svoj teologiji koja se pozivala na Bartha.

¹¹ Osobito se to očitivalo u susretu kršćanskog učenja o Bogu i filozofijske spekulacije o božanstvu. Biblijski je navještaj govorio o Bogu koji djeluje u povijesti i koji je stvoritelj svijeta i čovjeka. S druge strane, grčka je filozofijska misao postavljala pitanje o božanstvu u kontekstu pitanja o *prvome početlu* (*ἀρχή*). Crkveni su oci, pokušavajući približiti poruku spasenja grčkome misaonome krugu, poistovjetili Boga i božanstvo. Bog stvoritelj ujedno je i temelj sveukupne stvarnosti, počelo iz kojega sve proizlazi.

¹² Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 83.

¹³ Usp. Karl BARTH, *Nein! Antwort an Emil Brunner*, München, 1934. Riječ je o Barthovoj vrlo žestokoj polemici s dugogodišnjim prijateljem i teologijskim suborcem Emilom Brunnerom povodom njegova spisa *Priroda i milost oko naravi, uloge i uopće mogućnosti filozofijske teologije*. Emil BRUNNER, *Natur und Gnade. Zum Gespräch mit Karl Barth*, Tübingen, 1934.

Tillich, s druge strane, upravo kao alternativu Barthovoj antifilozofijskoj teologiji, razvija eksplicitnu filozofijsku teologiju kao svoj životni projekt. Pritom je zanimljivo primijetiti kako je on znatno manje neprijateljski raspoložen prema ovom drukčijem tipu teologijskog mišljenja te nema nakanu dokidati kerigmatsku teologiju. Dapače, Tillich priznaje kako, uz filozofijsku, kerigmatska teologija predstavlja jedan od dvaju osnovnih načina teologiziranja.¹⁴

Što je zajedničko ovim teologijama, a u čemu se one razlikuju? Prije svega, obje su »utemeljene na istoj *kerigmi*«¹⁵ i obje ju pokušavaju interpretirati, iako na drukčiji način. Ali, ako filozofijska teologija tumači kerigmu u međuodnosu s filozofijom, kerigmatska teologija pokušava reproducirati sadržaj kršćanske poruke bez referiranja na filozofiju.

Odnos dvaju različitih tipova teologija Tillich opisuje kategorijama »napetosti« (*tension*), ali i »uzajamnog oplođivanja« (*mutual fertilization*), što je vidljivo iz cijele povijesti kršćanske misli. Ta dualnost jest nešto prirodno, nešto što proizlazi iz same riječi »teologija«: »Prvi dio 'teo' upućuje na *kerygmu*, u kojoj je objavljen Bog, a dio 'logia' upućuje na nastojanje ljudskog uma da primi poruku.«¹⁶

To implicira da su te dvije teologije supripadne, štoviše, da »zahtijevaju jedna drugu« i »postaju krive u onome trenutku kada postaju isključujuće (*exclusive*).«¹⁷ Tillich stoga postavlja svojevrсни aksiom: »Nikada nije postojala kerigmatska teologija koja nije koristila filozofijske pojmove i metode. Nikada nije postojala filozofijska teologija, koja bi zaslužila ime 'teologija', a koja nije pokušala eksplicirati sadržaj poruke.«¹⁸ Kršćanskoj su Crkvi potrebna oba tipa teologijâ kako bi mogla autentično interpretirati poruku objave.

2. Temeljno ontologijsko pitanje kao pretpostavka filozofijske teologije

U središtu Tillichovih filozofijskih interesa nalazi se ontologija. U njoj su prisutni odjeci kasnog Schellinga, Kierkegaarda i osobito Heideggera čiji utjecaj postaje presudan za artikuliranje Tillichove vlastite pozicije.¹⁹ On sâm ovako

¹⁴ Usp. Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 83.

¹⁵ *Isto*, 84.

¹⁶ *Isto*, 84.

¹⁷ *Isto*, 84.

¹⁸ *Isto*, 84.

¹⁹ Tillich susreće Heideggera već 1924. godine kada ga pozivaju na sveučilište u Marburgu. Interesantno je primijetiti kako u to vrijeme na istom sveučilištu djeluje također i već

opisuje značenje Heideggerove filozofije za njegovu filozofijsku teologiju: »Svojim objašnjenjem ljudske egzistencije ona uspostavlja doktrinu o čovjeku, iako nenamjerno, koja je u isto vrijeme i doktrina o čovjekovoj slobodi i doktrina o čovjekovoj ograničenosti i koja je toliko blisko povezana s kršćanskom interpretacijom ljudske egzistencije da smo prisiljeni govoriti o 'teonomnoj filozofiji', usprkos Heideggerovu naglašenom ateizmu. Budimo sigurni, tu nije riječ o filozofiji koja uključuje teologijski odgovor i tumači ga filozofijski. Takav bi pothvat bio idealizam i suprotan filozofiji egzistencije. Pa ipak, filozofija egzistencije postavlja pitanje na nov i radikalnan način, a na koje je odgovor dan u teologiji i vjeri. Prema tim se idejama (...) granica između teologije i filozofije primakla bliže nego u ranijoj filozofiji religije.«²⁰

Tillich preuzima temeljni Heideggerov uvid kako je upravo čovjek kao tubitak (*Dasein*) ključ za razumijevanje bitka (*Sein*): »Pitanje o bitku, pitanje o prvoj ili temeljnoj filozofiji, jest pitanje koje nam je bliže od bilo čega drugoga; to smo mi sami tako dugo dok *jesmo* i dok smo u isto vrijeme kao ljudska bića sposobni pitati što znači biti.«²¹

Što to točno znači? Temeljno ontologijsko pitanje: »Koji je smisao bitka?, odnosno: »Što znači da nešto 'jest'?'«²² pitanje je koje čovjek nužno postavlja. Ono proizlazi iz ljudske naravi koja kao svoju »najveću brigu« ima upravo pitanje o smislu svojega bitka. To ujedno znači da je temeljno ontologijsko pitanje u isto vrijeme temeljno egzistencijalno pitanje (*fundamental existential question*).

I upravo zbog toga što je ujedno i ontologijsko i egzistencijalno, ono proizvodi metafizički šok (*metaphysical shock*) ili šok od nebitka (*shock of nonbeing*) koji se u filozofiji izražavao pitanjem zašto uopće ima nečega, a nije radije ništa? Nebitak vodi dalje do pitanja o bitku. Zbog toga »misao mora započeti s bitkom; utemeljena je na bitku i ne može napustiti ovu bazu.«²³ Drukčije rečeno, ontologija je nešto čime svaka filozofija mora započeti ukoliko želi uopće ozbiljno uzeti čovjeka u obzir.

Isto tako, ni filozofijska teologija ontologijsku problematiku ne smije izgubiti iz vida ukoliko se želi baviti čovjekovom »najvećom brigom«. »Teologija (...) ne može ništa lakše izbjeći pitanje o bitku nego filozofija.«²⁴

spominjani »kerigmatski teolog« Karl Barth.

²⁰ Paul TILLICH, *The Interpretation of History*, New York – London, 1936., 40.

²¹ Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 86.

²² Usp. *Isto*, 87.

²³ Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 163.

²⁴ *Isto*, 21.

To znači da teologija koja želi biti »filozofijska« nužno mora pitati o bitku. Ontologija tako postaje polazištem i preduvjetom filozofijske teologije, odnosno filozofijska teologija nužno pretpostavlja ontologijsko pitanje o bitku kao utemeljujuće. Drugim riječima, teologijski odgovor o Bogu pretpostavlja filozofijsko pitanje o bitku.

Upravo se u toj ovisnosti o pitanju o bitku skriva i odgovor na pitanje o filozofijskom karakteru (*philosophical character*) i točnom značenju (*exact meaning*) filozofijske teologije.²⁵

Ipak, iako je temeljno ontologijsko pitanje pretpostavka obiju disciplina, postoji razlika »između ontologijskog pitanja koje postavlja filozof i ontologijskog pitanja koje postavlja teolog«.²⁶

Obje discipline postavljaju pitanje o bitku, ali čine to iz drukčijih perspektivâ. Filozofija »postavlja pitanje o stvarnosti kao cjelini; ona postavlja pitanje o strukturi bitka i odgovara u pojmovima kategorija, strukturalnih zakona i univerzalnih koncepata«,²⁷ odnosno u »ontologijskim terminima«. Teologija također pita o bitku, no čini to iz druge perspektive: njezin je »predmet« »ono što nas se bezuvjetno tiče«.²⁸

Ta se razlika artikulira osobito unutar onoga što Tillich naziva divergentnim i konvergentnim trendovima u odnosu dviju disciplina.

S obzirom na divergenciju, tri su točke razlike. Prvotno, filozofija i teologija razlikuju se po spoznajnom stavu (*the cognitive attitude*): dok filozof pokušava biti objektivan u svojoj analizi strukture bitka zadržavajući osobni odmak, teolog od svojeg predmeta (koji ujedno transcendirâ vlastito »biti predmetom«) nije odvojen već je, upravo usprotno, »određen svojom vjerom«.²⁹ Potom je prisutna razlika u izvorima (*difference in sources*):³⁰ dok filozof pokušava zahvatiti strukturu cjeline stvarnosti promatrajući sâm u cjelinu i to čini snagama vlastitog uma tražeći univerzalni logos, teolog gleda gdje se pojavljuje i gdje ga zahvaća njegova »najveća briga« – ne univerzalni, već Logos »koji je postao tijelo«, koji se pojavio u povijesti. Konačno, treća je točka razlika u sadržaju (*difference in content*):³¹ filozof »se bavi kategorijama bitka u odnosu prema onome što one strukturiraju«,³² dok teolog

²⁵ Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 85.

²⁶ Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 22.

²⁷ *Isto*, 20.

²⁸ *Isto*, 12.

²⁹ *Isto*, 23.

³⁰ *Isto*, 23.

³¹ *Isto*, 23.

³² *Isto*, 24.

primjenjuje iste kategorije u potrazi za »novim bitkom«, odnosno za razliku od filozofa, »njegove pretpostavke imaju soteriološki karakter«. ³³

Konvergencija između filozofije i teologije očituje se u tome što i teolog i filozof egzistiraju u određenoj »situaciji«. To je datost koju nije moguće zaobići. Filozof također, kao i teolog, egzistira samo iz snage svoje »najveće brige« bez obzira je li toga svjestan ili ne. Svaka bi filozofija bez »najveće brige« izgubila strast, ozbiljnost i kreativnost. Stoga se može reći kako je »svaki kreativan filozof skriveni teolog« ³⁴ i to u onoj mjeri u kojoj »njegova egzistencijalna situacija i njegova najveća briga oblikuju njegovu filozofiju.« ³⁵

Teolog, pak, polazeći upravo od svoje egzistencijalne situacije, ide prema svojoj »najvećoj brizi« kako bi osvijetlio »univerzalnu vrijednost, strukturu Logosa, onoga što koji je njegova najveća briga.« ³⁶

Time smo došli do jednog od središnjih Tillichovih pojmova: »najveća briga« (*ultimate concern*), ³⁷ ukoliko jest ono bezuvjetno, nije nikada nekakav »određeni predmet«, ni jedno pojedinačno biće među drugim bićima, pa čak ni nekakvo biće koje bi se zvalo Bog, već ona može jedino biti »ono što određuje naš bitak ili nebitak«. ³⁸ »Ništa za nas ne može biti našom najvećom brigom osim onoga što ima moć prijetiti našem bitku ili spasiti naš bitak.« ³⁹ Iako »najveću brigu« nije jednostavno moguće poistovjetiti s određenom idejom Boga, ipak je Bog njezin temeljni simbol. ⁴⁰

Naša »najveća briga« također nužno pripada »stvarnosti kao cjelini«, odnosno »bitku sâmom«. ⁴¹ Jedino tako ona za nas može biti relevantna. Stoga »najveća briga« koja je temelj našeg bića može biti jedino »ultimativna i bezuvjetna snaga bitka«, odnosno »bitak sâm«. ⁴²

Ako je najveća briga temelj bitka ili bitak sâm, onda se ona nužno izražava jedino »strukturama bitka«, što je predmet filozofije, tj. ontologije.

To ne znači ništa drugo nego da teolog mora biti svjestan kako svaki religijski izričaj sadrži u sebi ontologijske termine kao što su: vrijeme,

³³ *Isto*, 24.

³⁴ *Isto*, 25.

³⁵ *Isto*, 25.

³⁶ *Isto*, 25.

³⁷ Usp. npr. *Isto*, 12-14, 20-25; Paul TILLICH, *Dynamics of Faith*, 50-55; Paul TILLICH, *Courage to Be*, 47; Paul TILLICH, *Biblical Religion*, 46, 51-60.

³⁸ Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 14.

³⁹ *Isto*, 14.

⁴⁰ Paul TILLICH, *Dynamics of Faith*, 52.

⁴¹ Usp. Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 20-21.

⁴² Usp. *Isto*, 21; Paul TILLICH, *Courage to Be*, 181; 184.

prostor, uzrok, stvar, subjekt, priroda, kretanje, sloboda, nužnost itd. To implicira kako »teolog mora biti filozof«, odnosno »struktura bitka i kategorije i koncepti koji ovu strukturu opisuju jesu implicitna ili eksplicitna briga svakog filozofa i svakog teologa. Nijedan od njih ne može izbjeći ontologijsko pitanje.«⁴³

3. Egzistencijalno-ontologijska pitanja i teologijski odgovori: metoda korelacije

Već je rečeno kako je filozofijska teologija teologija koja nužno tumači kršćansku kerigmu u međuodnosu s filozofijom. Međuodnos teologije i filozofije određuje stoga i metodu filozofijske teologije. Tillich je naziva metodom korelacije (*the method of correlation*). Metoda korelacije analizira »ljudsku situaciju iz koje proizlaze egzistencijalna pitanja i pokazuje kako su simboli korišteni u kršćanskoj poruci odgovori na ta pitanja.«⁴⁴ »Metoda korelacije objašnjava sadržaj kršćanske vjere egzistencijalnim pitanjima i teologijskim odgovorima u uzajamnoj ovisnosti.«⁴⁵

Ontologija, kao što smo vidjeli, ima zadatak analizirati ljudsku egzistenciju i njezinu temeljnu strukturu. Pritom je odlučujuća datost koju otkriva čovjekova ograničenost (*finitude*) koja proizlazi iz svijesti o nebitku i artikulira se kao tjeskoba.

Tjeskoba (*anxiety*)⁴⁶ koja proizlazi iz egzistencijalno-ontologijske analize nije patološko stanje prouzročeno psihičkim poremećajima niti je strah koji je usmjeren na konkretan objekt. Isto tako, ona nije ni nekakvo apstraktno znanje o nebitku već ju je moguće odrediti kao stanje u kojemu

⁴³ Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 21.

⁴⁴ Isto, 62.

⁴⁵ Isto, 60. Tillich dodatno eksplicira ideju korelacije. Ona ima trostruko značenje: »postoji korelacija u smislu korespondiranja između religijskih simbola i onoga što je njima simbolizirano. Postoji korelacija u logičkom smislu između konceptata koji označavaju ljudsko i onih koji označavaju božansko. Postoji korelacija u zbiljskom smislu između čovjekove najveće brige i onog oko čega on jest najviše zabrinut. Prvo značenje korelacije odnosi se na problem religijskog znanja. (...) Drugo značenje korelacije određuje izjave o Bogu i svijetu; na primjer, korelacija beskonačnog i konačnog. (...) Treće značenje korelacije označava božansko-ljudski odnos unutar religijskog iskustva.« Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 60-61.

⁴⁶ Prema Tillichu tri su tipa egzistencijalne tjeskobe »u kojima nebitak prijeti bitku«: 1) tjeskoba s obzirom na usud i smrt (*the anxiety of fate and death*) koja proizlazi iz prijetnje nebitka ontičkom samopotvrđivanju (*ontic self-affirmation*); 2) tjeskoba ispraznosti i besmisla (*the anxiety of emptiness and meaninglessness*) koja predstavlja prijetnju duhovnoj samopotvrđi čovjeka (*spiritual self-affirmation*) i 3) tjeskoba krivnje i osude (*the anxiety of guilt and condemnation*) koja predstavlja prijetnju moralnoj samopotvrđi.

postajemo svjesni mogućnosti vlastitog nebitka. Takva prijetnja od nebitka (*threat of non-being*) implicitno je prisutna u svakoj egzistenciji i kao takva je neotklonjiva.⁴⁷ Tjeskobom postajemo svjesni naše vlastite ograničenosti. Ograničenost (*finitude*) postaje tako jedno od temeljnih ljudskih datosti. Što znači ograničenost čovjeka? Time se želi reći kako je naša »moć bitka« ograničena, odnosno da je čovjek mješavina bitka i nebitka.⁴⁸ To se filozofiranje iz ograničenosti artikulira kao čežnja za »oblikom bitka koji može prevladati nebitak u nama i u svijetu«. ⁴⁹ »Mi filozofiramo jer smo ograničeni i jer znamo da smo ograničeni.«⁵⁰

Osvješćujući si vlastitu »ograničenost«, čovjek istovremeno postaje svjestan ograničenosti svega što ga okružuje. Sve što jest nije bitak sâm, odnosno ne egzistira nužno, i time u sebi sadržava nebitak. Kao mogući odgovor na pitanje o ograničenosti svijeta i čovjeka javlja se *ideja Boga*: »Naša ograničenost u međuovisnosti s ograničenošću našeg svijeta jest ono što nas dovodi do pitanja o najvećoj zbiljnosti«, ⁵¹ odnosno »ograničenost bića jest to što nas dovodi do pitanja o Bogu.«⁵²

Teologija jest ta, smatra Tillich, koja pokušava dati odgovore na temeljna čovjekova egzistencijalna pitanja. Kršćanska objava, koju interpretira teologija, može biti smisljena isključivo ukoliko korelira s onim egzistencijalnim pitanjima, koja su predmetom filozofijskog istraživanja, što proizlaze iz svijesti o prijetnji nebitka, ograničenosti i neukidive tjeskobe u čovjeku. U filozofijskoj teologiji Bog se pojavljuje kao simbol »beskonačne snage bitka koja se odupire prijetnji nebitka«. ⁵³ »Ako je tjeskoba okarakterizirana kao svijest o onome 'biti ograničen' (*awareness of being finite*), Bog mora biti nazvan beskonačnim temeljem hrabrosti (*the infinite ground of courage*)«. ⁵⁴

U metodi korelacije teologija i filozofija niti se miješaju, niti se poništavaju jedna u drugoj. »Niti je konflikt između teologije i filozofije nužan, niti je sinteza između njih moguća.«⁵⁵ Zašto? I konflikt i sinteza pretpostavljali bi svojevrsnu zajedničku osnovu (*common basis*), a ona nedostaje.

Ako je teologu potrebna ontologijska analiza strukture bitka, on ju ili uzima od nekog filozofa ili sâm postaje filozofom. Isto tako, ukoliko filozof

⁴⁷ Usp. Paul TILLICH, *Courage to Be*, 39.

⁴⁸ Paul TILLICH, *Biblical Religion and Search for Ultimate Reality*, 11.

⁴⁹ *Isto*, 14.

⁵⁰ *Isto*, 13.

⁵¹ *Isto*, 14.

⁵² Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 166.

⁵³ *Isto*, 64.

⁵⁴ *Isto*, 64.

⁵⁵ *Isto*, 25.

ulazi u područje teologije, on postaje »skriveni teolog« i ne nastupa više iz filozofije. »Ni u kojem slučaju teolog kao takav ne stoji nasuprot filozofu kao takvom i obrnuto. Stoga nema konflikata između teologije i filozofije, a također nema ni sinteze (...) Nedostaje zajednička osnova.«⁵⁶ Umjesto u konfliktu ili sintezi, obje discipline radije koegzistiraju u korelaciji.⁵⁷ To znači da u vodu pada svaki neprirodni razdor (*division*) između filozofije i teologije.

4. Filozofijska teologija kao kritika racionalne teologije

Iako je, kao što je već rečeno, filozofijska teologija alternativa barthovskoj antifilozofijskoj kerigmatskoj teologiji, bilo bi potpuno pogrešno Tillichov nacrt interpretirati kao pokušaj restauracije naravne teologije. On je, u jednakoj mjeri kao Barth, kritičan prema klasičnoj naravnoj teologiji. Osobito je to vidljivo u prvom svesku *Sustavne teologije* gdje se tematiziraju dokazi za Božju egzistenciju.

Poznato je još od Kanta da su dokazi za egzistenciju Boga izgubili svoj općeobvezujući »dokazni« karakter i o tome Tillich previše ne raspravlja. No njegova kritika nastoji ići još dalje. Oni, iako artikuliraju ljudsko pitanje o Bogu, ne uspijevaju upravo zbog toga što nastoje dokazati egzistenciju Boga. Naime, prema Tillichu, Bogu kao temelju bitka nije uopće moguće pripisati nikakvu egzistenciju. Bog koji bi egzistirao ne bi mogao biti kreativan temelj esencije i egzistencije. Također, temelj bitka nije totalitet bića niti može sudjelovati u napetostima »karakterističnima za prijelaz iz esencije u egzistenciju«.⁵⁸ Bog nije *nešto* ili *netko* koji bi ili ne bi mogao egzistirati«;⁵⁹ odnosno nije najviše ili bilo kakvo drugo biće. A ako nije biće, onda nužno ni ne egzistira. Štoviše, dokazivati njegovu egzistenciju za Tillichu znači promovirati najradikalniji vid ateizma: »Bog ne egzistira. On je bitak sâm onkraj esencije i egzistencije. Stoga, argumentirati kako Bog egzistira znači nijekati ga.«⁶⁰

To u jednakoj mjeri vrijedi za različite inačice ontologijskog, kozmologijskog i teleologijskog dokaza. Svi oni promašuju ideju Boga kao temelja bitka ili bitka sâmog. Svaka racionalna teologija, prema Tillichu, nužno završava posvemašnjim krahom.

⁵⁶ Isto, 27.

⁵⁷ Iz ovoga također postaje očito zašto Tillich eksplicitno odbacuje bilo kakvu mogućnost »kršćanske filozofije«, odnosno neprirodne sinteze filozofije i teologije.

⁵⁸ Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 205.

⁵⁹ Isto, 205.

⁶⁰ Isto, 205.

Osim što ne mogu dokazati ono što nastoje, oni su neuspješni i na jednoj drugoj, Tillichu značajnijoj, razini: dokazi za Boga egzistencijalno su jalovi: »ne mogu derivirati hrabrost iz tjeskobe«. ⁶¹

Bog racionalne teologije ne može se oduprijeti nebitku ni biti izvor hrabrosti za bitak, jer je sam podređen strukturama bitka. »Najveća briga« i izvor »hrabrosti za bitak« nikada ne može biti nekakvo pojedinačno biće, pa makar se ono zvalo i Bog. Istinski odgovor na pitanje o Bogu koje proizlazi iz ograničenosti, nebitka i tjeskobe može proizaći jedino iz pitanja o bitku sâmom koji obuhvaća i nadvladava nebitak. ⁶² A bitak sâm više je od najvišeg bića, koje nije ustvari ništa drugo nego biće među bićima.

To predstavlja eksplicitnu kritiku svake naravne teologije i njezine ideje Boga kao najvišeg bića čiju je egzistenciju moguće dokazati. Filozofijska teologija predstavlja svojevrsno prevladavanje tradicionalne naravne teologije.

Ipak, Tillich priznaje određenu vrijednost filozofijskih dokaza za Boga. Ona se ne nalazi u njihovoj logičkoj ispravnosti ili obvezujućoj spoznajnoj vrijednosti, već u tomu što oni predstavljaju »izričaje pitanja o Bogu koje proizlazi iz ljudske ograničenosti. To je pitanje njihova istina.« ⁶³

Što to znači? Razni ontologijski dokazi ukazuju na ontologijsku stukturu ograničenosti, odnosno u njima se pokazuje kako je »svijest o beskonačnome uključena u čovjekovu svijest o ograničenosti«. ⁶⁴ Čovjek, kao konačno biće, pita o beskonačnome od kojega ili čega je otuđen.

Slično se može reći i za kozmologijske i teleologijske dokaze. Kozmologijski dokaz nije dokaz, već je artikulacija prijetnje mogućeg nebitka, što se manifestira kao čovjekova tjeskoba, koja u isto vrijeme implicira načelnu mogućnost bitka koji bi nadvladao nebitak i hrabrosti koja bi nadvladavala tjeskobu. ⁶⁵ To Tillich naziva kozmologijskim pitanjem o Bogu.

Teleologijski dokaz postavlja pitanje o tjeskobi koja proizlazi iz besmisla, a koja je »tipičan ljudski oblik ontologijske tjeskobe«. ⁶⁶ To je pitanje o temelju smisla.

Filozofijski dokazi, iako ne mogu dati pozitivan odgovor, na određeni način ipak artikuliraju temeljno ljudsko pitanje o Bogu. Tu je njihov limit.

⁶¹ *Isto*, 208; usp. Paul TILLICH, *Courage to Be*, 32-85.

⁶² Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 209.

⁶³ *Isto*, 205.

⁶⁴ *Isto*, 206.

⁶⁵ Usp. *Isto*, 206.

⁶⁶ *Isto*, 210.

5. Zadatak i predmet filozofijske teologije

Kako u svjetlu svega rečenoga odrediti zadatak filozofijske teologije? Što točno potpada pod njezin filozofijski, a što pod teologijski aspekt? Tillich odgovara: »U filozofijskoj teologiji, filozofija mora osigurati koncepte i kategorije kao i probleme koje iz nje proizlaze, a na koje teologija daje odgovore izvedene iz supstancije kršćanske poruke.«⁶⁷

Imajući u vidu načelo korelacije te odredivši područje kompetencije svake discipline, Tillich na sljedeći način određuje zadatak filozofijske teologije: »Filozofijska se teologija bavi konceptom uma i njemu pripadajućim kategorijama te vodi k egzistencijalnom problemu impliciranom u umu, a na koji je odgovor: objava. Filozofijska se teologija bavi konceptom bitka i njemu pripadajućim kategorijama te vodi k egzistencijalnom problemu koji proizlazi iz bitka, a na koji je odgovor: Bog. Filozofijska se teologija bavi konceptom egzistencije i njoj pripadajućim kategorijama te vodi k egzistencijalnom problemu koji proizlazi iz samog postojanja, a na koji je odgovor: Krist. Filozofijska se teologija bavi konceptom života i njemu pripadajućim kategorijama te vodi k egzistencijalnom problemu koji proizlazi iz života, a na koji je odgovor: Duh. Filozofijska se teologija bavi konceptom povijesti i njoj pripadajućim kategorijama i vodi k egzistencijalnim problemu koji proizlazi iz povijesti, na koji je odgovor: kraljevstvo Božje.«⁶⁸

Na ostvarenju je ove zadaće Tillich radio pišući svoju trosveščanu *Sustavnu teologiju*. To se može iščitati i iz sâme strukture toga kapitalnog djela. *Sustavna teologija* podijeljena je na pet svezaka. U prvome se svesku pokušava riješiti egzistencijalni problem uma u korelaciji s kršćanskom objavom kao mogućim odgovorom,⁶⁹ potom se obrađuje ontologijsko pitanje o bitku i kršćanski simbol (Bog) kao odgovor na to pitanje.⁷⁰ Drugi svezak obrađuje problem impliciran u čovjekovoj egzistenciji u korelaciji s odgovorom o Kristu kao Novom biću (*New Being*)⁷¹ i, konačno, treći svezak razmatra korelaciju između egzistencijalnog problema života i kršćanskog simbola Duha⁷² te filozofijski koncept povijesti u korelaciji s kršćanskim simbolom kraljevstva Božjeg.⁷³

⁶⁷ Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 92.

⁶⁸ *Isto*, 92-93.

⁶⁹ Usp. Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 71-159.

⁷⁰ Usp. *Isto*, 163-289.

⁷¹ Cijeli se drugi svezak *Sustavne teologije* bavi korelacijom između čovjekove egzistencije i Krista.

⁷² Usp. Paul TILLICH, *Systematic Theology*, III, 11-294.

⁷³ Usp. *Isto*, 297-423.

Unutar tih pet odsjeka Tillich nastoji odgovoriti na tri temeljna ontologijska pitanja⁷⁴ i to u korelaciji s religijskim simbolima koji proizlaze iz kršćanske objave.

Prvo je pitanje: koji je smisao (*meaning*) bitka sâmog? To je, kao što je već rečeno, temeljno ontologijsko, ali i egzistencijalno pitanje. Odgovor na ovo pitanje proizlazi iz iskustva ljudske ograničenosti i glasi – Bog. U toj se ograničenosti »ujedinjuju bitak i dijalektički nebitak«. ⁷⁵ Ograničenost ukazuje na temelj bitka na kojemu počivaju temeljne ontologijske strukture. Bog je ovdje presudan kao temeljni simbol bitka samog. U isto vrijeme Bog je također mišljen kao smisao konačnosti bića; odnosno temeljni čovjekov simbol kojim on može doći samome sebi i tako prevladati (iako ne i dokučiti) vlastitu ograničenost koja se artikulira kao strah od nebitka.

Drugo je pitanje: koji je smisao ljudske egzistencije? To pitanje proizlazi iz otuđenja (*estrangement*) koje je čovjekovo temeljno stanje: »Čovjek je otuđen od temelja vlastitog bića, od drugih bića i od samoga sebe«. ⁷⁶ Odgovor je na ovo egzistencijalno-ontologijsko pitanje – Krist. Krist predstavlja Novo biće (*New Being*) i kao takav on nadilazi jedan striktno judeokršćanski kontekst i to stoga što »potvrđuje univerzalno ljudsko očekivanje nove zbiljnosti«. ⁷⁷ Njegovo univerzalno značenje počiva na tome što je on »afirmacija samog temelja bitka«. ⁷⁸

Treće je pitanje: koji je smisao života i njegovih višeznačnosti (*ambiguity*)? ⁷⁹ Odgovor na pitanje glasi – Duh. Ovdje je, prije svega, riječ o problemima »aktualizacije potencijalnog bića«, ⁸⁰ odnosno pitanjima poput zdravlja i bolesti, moralnih normi, života i smrti, kulture, humanizma, slobode itd. Temeljni je uvid da je ljudski život mješavina bitka i nebitka. Čovjek tu višeznačnu neizvjesnost želi nadići, a Duh je skriveni smisao koji se iza nje krije.

Tillich smatra da je zadaća jedne tako mišljene filozofijske teologije perenijalna, tj. ona traje otkad ima filozofije sâme i trajat će tako dugo dok Crkva bude živa. Njezin kraj bio bi kraj kršćanske poruke o Isusu Kristu, jer »ono što se pojavilo kao naša najviša egzistencijalna briga, u isto se vri-

⁷⁴ Usp. Robert P. SCHARLEMANN, Tillich, Paul Johannes, u: Lindsay JONES (ur.), *Encyclopedia of Religion*, 13, Farmington Hills, 2005., 9023-9025.

⁷⁵ Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 188.

⁷⁶ Paul TILLICH, *Systematic Theology*, II, 44.

⁷⁷ Isto, 88.

⁷⁸ Isto, 87.

⁷⁹ Usp. Paul TILLICH, *Systematic Theology*, III, 11-110.

⁸⁰ Isto, 30.

jeme pojavilo kao Logos bitka«,⁸¹ a to je, prema Tillichovu razumijevanju, temeljna kršćanska tvrdnja (*fundamental christian claim*) i beskonačan predmet (*infinite subject*) filozofijske teologije.⁸²

A zadaća je filozofijskog teologa da »kao kršćanin, pokušava u svojem radu pokazati da je egzistencijalna situacija kršćanske Crkve, ... , mjesto gdje se smisao bitka pojavio kao naša najveća briga.«⁸³

6. Kritike iz filozofijskog i teologijskog tabora

Potrebno se osvrnuti i na kritike upućene Tillichu. Ideja filozofijske teologije od samoga početka je privlačila podjednaku pozornost kako filozofa tako i teologa. O tome na najbolji način svjedoči količina kritičke sekundarne literature, osobito na engleskom i njemačkom jeziku.⁸⁴

Kritika se načelno može podijeliti na filozofijsku i teologijsku. Filozofijska je kritika uglavnom pokušala osporiti Tillichu filozofičnost, odnosno filozofijsku je teologiju smatrala pseudofilozofijom. Tako Wilhelm Weischedel smatra kako, iako se naziva filozofijskom, Tillichova teologija ustvari ima kršćanski zadatak.⁸⁵ U temelju ove kritike je misao kako Tillich na egzistencijalna ljudska pitanja, koja su ujedno i ontologijska, nudi specifične odgovore koji su derivirani iz kršćanske objave: Krist, Duh i kraljevstvo Božje. Isus Krist kao konkretni, povijesno utjelovljeni logos biva pretpostavljen univerzalnom logosu filozofije.⁸⁶

Time filozofijska teologija ima, što i sam Tillich otvoreno priznaje, apologetsku funkciju. Pritom se ne misli na uzaludne pokušaje da se obrani kršćanstvo »pokušavajući pronaći pukotine u našem znanstvenom i historijskom znanju kako bi se pronašlo mjesto za Boga i njegove čine

⁸¹ Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 93.

⁸² *Isto*, 93.

⁸³ *Isto*, 92.

⁸⁴ Za iscrpnije filozofijsko i teologijsko tematiziranje Tillichove filozofijske teologije vidi npr.: Adrian THATCHER, *The Ontology of Paul Tillich*, Oxford, 1978.; Allan KILLEN, *The Ontological Theology of Paul Tillich*, Kampen, 1956., Gert HUMMEL (ur.), *God and Being. The Problem of Ontology in the Philosophical Theology of Paul Tillich. Contributions Made to the II. International Paul Tillich Symposium Held in Frankfurt 1988/Gott und Sein. Das Problem der Ontologie in der philosophischen Theologie Paul Tillichs. Beitrage des II. Internationalen Paul-Tillich-Symposiums in Frankfurt 1988*, Berlin – New York, 1989.; Alistair M. MACLEOD, *Paul Tillich: An Essay on the Role of Ontology in His Philosophical Theology*, London, 1973.; Charles W. KEGLEY – Robert W. BRETALL (ur.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1952., 132-161.

⁸⁵ Wilhelm WEISCHEDEL, *Der Gott der Philosophen*, 110.

⁸⁶ Usp. Paul TILLICH, *Systematic Theology*, I, 28.

unutar, inače potpuno izračunljivog i 'imanentnog', svijeta«. ⁸⁷ Filozofijska teologija kao apologetika pokušava protumačiti »kršćansku poruku kao odgovor na pitanja sadržana u (...) svakoj ljudskoj situaciji«. ⁸⁸ To znači da ona ipak nije neovisna o objavi. Utoliko nekim autorima iz filozofijskog tabora postaje upitno je li kod Tillicha uopće riječ o filozofiji, odnosno nije li filozofijska teologija ipak prikrivena objavljena teologija.

Domete je filozofijske kritike sažeo Weischedel koji, iako Tillichu priznaje zaslugu za postavljanje pitanja o filozofijskoj teologiji, nakon pomnije analize zaključio kako je njegova filozofijska teologija ipak »u objavljenoj teologiji utemeljeno samopredstavljanje vjere kao odgovora na pitanje filozofijskog uma. A to znači: Tillichova je filozofijska teologija pseudofilozofijska teologija (*pseudophilosophische Theologie*).« ⁸⁹

Teolozi su počesto upućivali upravo dijametralno suprotnu kritiku na račun filozofijske teologije. Prema njima, filozofijska teologija nije u dovoljnoj mjeri kršćanska. Temeljna je zamjerka da u mnogim Tillichovim spisima »odgovori na čovjekova egzistencijalna pitanja« nisu uvijek derivirani iz objave i njezinih simbola. To je najočitiije iz jednog od njegovih najznačajnijih spisa, *Hrabrost za bitak* (*Courage to Be*).

Središnja je tema ovoga spisa ontologijska samopotvrda unatoč prijetnji nebitka. »Hrabrost za bitak je« – smatra Tillich – »ključ za bitak sâm.« ⁹⁰ Ono što, prema teologijskim kritičarima, ovdje predstavlja temeljni problem jest to što »nigdje nema reference na kršćansku ili bilo koju drugu specifično religijsku objavu koja bi bila izvorom toga rješenja«. ⁹¹

Čini se da ovdje teolozi u određenom smislu imaju pravo. Naime, Tillich eksplicitno kaže kako »sve što jest participira u bitku sâmom i svako ima neku svijest o ovome participiranju, osobito u trenutcima u kojima iskušava prijetnju nebitka«. ⁹² Čini se da sâma hrabrost stoji nasuprot religijskoj objavi, odnosno sama po sebi objavljuje narav bitka. Ona u svim svojim oblicima ima objaviteljski karakter (*revelatory character*). ⁹³ Čovjek ne mora nužno biti ovoga svjestan, ali to je prisutno uvijek kada je prisutna hrabrost da se na sebe preuzme tjeskoba: »U činu hrabrosti za bitak snaga bitka djelotvorna je u nama, bez obzira prepoznamo ju ili

⁸⁷ *Isto*, 6.

⁸⁸ *Isto*, 8.

⁸⁹ Wilhelm WEISCHEDER, *Der Gott der Philosophen*, 111.

⁹⁰ Paul TILLICH, *Courage to Be*, 181.

⁹¹ Bernard MARTIN, *The Existentialist Theology of Paul Tillich*, New York, 1963., 34.

⁹² Paul TILLICH, *Courage to Be*, 156.

⁹³ *Isto*, 178.

ne«⁹⁴ jer »svaki je čin hrabrosti manifestacija temelja bitka, bez obzira koliko sadržaj čina može biti upitan.«⁹⁵ To znači da »potvrđujući naš bitak, mi sudjelujemo u samopotvrdi bitka samog.«⁹⁶ Umjesto objavom, bitak sâm progovara u svakom činu hrabrosti.

Ove su se optužbe protegnule i na misli *Sustavne teologije*. Neki komentatori čak su izrazili sumnju da se ispod eksplicitno teologijskih odgovora na egzistencijalna pitanja koje *Sustavna teologija* nudi ustvari krije u većoj mjeri autorova čisto filozofijska refleksija, a ne kršćanska vjera.⁹⁷ To se prije svega odnosi na tvrdnju da je Bog bitak sâm. Utoliko je naziv samo »metoda korelacije« ili »opis koji u velikoj mjeri zavodi.«⁹⁸

S obzirom na teologijsku kritiku o navodnoj prevlasti filozofije, još se težom čini ocjena Kennetha Hamiltona koji smatra kako »vidjeti Tillichov sustav kao cjelinu znači vidjeti kako je on nespojiv s kršćanskim evanđeljem. (...) Njegov sustav je nešto čemu vjernik mora reći 'ne!', jer prihvatiti ga znači ostaviti po strani kerigmu u korist logosa filozofije koja funkcionira kao u sebe zatvorena i mjerodavna teologija.«⁹⁹ Ona u potpunosti, smatra Hamilton, promašuje apologetsku zadaću koju joj je namijenio Tillich.

Zaključak

Iako iz ranije navedenih primjera postaje očito kako je, gledano iz striktno teologijske ili filozofijske vizure, moguće uputiti mnoge kritike Tillichovu nacrtu, prema našem mišljenju, njegov je pokušaj utemeljenja filozofijske teologije legitiman.

Poneka kritika se čini tek kao prigovaranje Tillichu kako teologiju pokušava svesti na filozofiju ili filozofiju na teologiju. Pozornom čitatelju ne može promaći da Tillich ne pokušava poništiti autonomnost tih dviju disciplina kao ni granicu između njih. On radije konstatira radikalnu upućenost filozofije na teologiju i teologije na filozofiju. To je, prema našem mišljenju, pravi smisao njegove metode korelacije.

⁹⁴ *Isto*, 181.

⁹⁵ *Isto*.

⁹⁶ *Isto*.

⁹⁷ Usp. Bernard MARTIN, *The Existentialist Theology of Paul Tillich*, 35.

⁹⁸ *Isto*, 36.

⁹⁹ Kenneth HAMILTON, *The System and the Gospel: A Critique of Paul Tillich*, New York, 1963., 227.

Korelacija između filozofije i teologije moguća je jedino ako, što Tillich ispravno primjećuje, teologija posjeduje filozofijski karakter, a filozofija teologijski. Što to točno znači? Pitanje o smislu bitka pitanje je o onome što se čovjeka bezuvjetno tiče. Ono postaje našom »najvećom brigom«. Teologijski se karakter filozofije očituje u sljedećem: filozofija, ukoliko uistinu želi opisati »kategorije i strukture koje su zajedničke svim modusima bitka«¹⁰⁰ i ne razumije samu sebe kao puko »opisivanje svijeta u jedinstvu sa znanstvenim i neznantstvenim iskustvom« nužno u sebi uključuje i potragu za »najvećom brigom«. A pitanje o najvećoj brizi teologijsko je pitanje o bezuvjetnome. Tu se očituje teologijski impuls koji u sebi sadrži filozofija.¹⁰¹

No i teologija pokazuje svoj filozofijski karakter. Bavljenje smislom bitka, kao našom najvećom brigom, čovjekom i svijetom zahtijeva znanje o bitku i njegovim strukturama. A to je posao filozofije, tj. ontologije. »Kakav god odnos Boga, svijeta i čovjeka bio, počiva u okviru bitka; i bilo koja interpretacija smisla i strukture bitka kao bitka neizbježno ima posljedice za interpretaciju Boga, čovjeka i svijeta u njihovim međuodnosima.«¹⁰²

Objekt discipline ostaju trajno upućene jedna na drugu, štoviše »i filozofija i teologija odvojene jedna od druge postaju osiromašene i izobličene.«¹⁰³ Filozofija bez teologije gubi doticaj sa stvarnim problemima čovjeka, a teologija bez filozofije govori o Bogu koji je »biće među bićima« koje je i sâm podvrgnuto strukturi bitka, a da nije više bitak sâm. Ukoliko je Bog još jedno biće, iako najviše, onda on nije ništa drugo do »milosrdni tiranin ograničene moći«¹⁰⁴ koji nikada ne može biti predmetom naše najveće brige i o čijem se opstanku treba raspravljati.

Ono što u konačnici mora krasiti obje discipline jest »otvorenost za temeljno pitanje ljudske egzistencije: 'Što sam ja?'«¹⁰⁵ To je, za Tillicha, pitanje na koje i teologija i filozofija pokušavaju odgovoriti.¹⁰⁶

Tillichova filozofijska teologija ima svoje opravdanje ukoliko predstavlja svojevrstan treći put¹⁰⁷ koji nadilazi kako biblijske personalističke koncepcije koje zanemaruju ontologijsko pitanje tako i ontologiju koja je slijepa na pitanje o svetome i prepušta se radikalnoj sumnji: »Ontologijsko

¹⁰⁰ Paul TILLICH, *The Protestant Era*, 86.

¹⁰¹ *Isto*, 87.

¹⁰² *Isto*, 86.

¹⁰³ *Isto*, 89.

¹⁰⁴ *Isto*, 89.

¹⁰⁵ Paul TILLICH, *Autobiographical Reflections*, 21.

¹⁰⁶ *Isto*, 21.

¹⁰⁷ Paul TILLICH, *Biblical Religion and Search for Ultimate Reality*, 57.

pitanje o bitku stvara (...) nužni temelj za svako bavljenje biblijskim konceptom osobnog Boga«. ¹⁰⁸ I nakon povijesnog sloma svih neprirodnih sintezâ biblijske religije i ontologije ne smije se odustati! Korelacija između ontologije i teologije je nužan zadatak (*necessary task*). I teologija i filozofija jedna bez druge bitno su osiromašene.

Taj uvid Tillich sažimlje, u opreci prema Pascalu, u tvrdnji kako su »Bog Abrahama, Izaka i Jakova i Bog filozofa isti Bog«. ¹⁰⁹ Zbog toga se zasigurno možemo složiti s tvrdnjom kako »u vremenu kada su filozofija i teologija postale u sve većoj mjeri nepovezane i oni koji prakticiraju jednu od njih postrance gledaju one druge, Tillich izvodi ustrajan pokušaj kombiniranja njihovih uvida i pokazuje relevantnost jedne za drugu.« ¹¹⁰

Ukoliko to imamo u vidu, Tillichov nacrt zasigurno ima svoje opravdanje.

Summary

ON THE BORDER OF PHILOSOPHY AND THEOLOGY

PAUL TILLICH AND THE QUESTION OF PHILOSOPHICAL THEOLOGY

Danijel TOLVAJČIĆ

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
dtolvajcic@net.hr

Paul Tillich is one of the most significant religious philosophers and theologians in the 20th century. His significance is especially attributed to his attempt to found »philosophical theology« – a discipline that exists only on the »border of philosophy and theology«. This article analyses the idea of »philosophical theology«.

The article primarily endeavours to enlighten the selfness of »philosophical theology« in relation to other types of theologising (particularly in relation to Karl Barth's »cherigmatic theology« as well as its relations to classical »rational theology« (and its proof of the being of God). The article then deals with the method, aim and duty of »philosophical theology«. It also examines the objections directed towards Tillich by both theologians and philosophers.

¹⁰⁸ Isto, 82.

¹⁰⁹ Isto, 85.

¹¹⁰ Bernard MARTIN, *The Existentialist Theology of Paul Tillich*, 36.

The fundamental motif proves to be permanently steering philosophy to theology and theology to philosophy. The two disciplines stand in permanent correlation – philosophy sets fundamental existential questions while theology offers responses. Even though they are correlated, in the »philosophy of theology«, philosophy and theology never enter into conflict or into an unnatural synthesis, instead they endeavour to respond to man's fundamental question of »Who am I?«

Key words: *Paul Tillich, philosophical theology, correlation method, philosophy, ontology, theology.*